

## *ქთევან ქუთათელაძე*

### **ქვის აღმნიშვნელი ტოპონიმები ქვემო ქართლში (თეთრი წყაროს რაიონის სოფლების მიხედვით)**

ბუნებრივი ქვის ან ქვის მასალის ყოფაში გამოყენება საქართველოში უძველესი დროიდან იღებს სათავეს. ქვას, როგორც ბუნებრივ მასალას, სხვადასხვა ზომისა და ფორმის გათვალისწინებით, არა მარტო საყოფაცხოვრებო დანიშნულება ჰქონდა, არამედ რიტუალურიც და წინარექრისტიანული პერიოდის მენტალობის განმსაზღვრელი ერთ-ერთი მთავარი ატრიბუტი იყო. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, ქვის აღმნიშვნელი ტოპონიმები ამ მასალით მდიდარ რეგიონებში შეიქმნებოდა, სადაც ხალხი ოდითგანვე მას საცხოვრებელ და საყოფაცხოვრებო ფუნქციას ანიჭებდა, ზოგიერთ გამორჩეულ ლოდს კი სარიტუალო დატვირთვას აძლევდა. აღნიშნული მონოლითური ქვები არა მარტო წყლის ნაყოფიერების გამომხატველნი არამედ, ზოგადად ნაყოფიერების სიმბოლურ საკულტო ძეგლებს წარმოადგენდნენ.

ქვის აღმნიშვნელი ტოპონიმებით განსაკუთრებით გამოირჩევა ქვემო ქართლი, რომლის აღმოცენების ხელშემწყობ ფაქტორად ალგეთისა და ხრამის ხეობის განსაკუთრებული გეოლოგიური აგებულება უნდა მივიჩნიოთ. მკვლევართა მიერ დადგენილია, რომ თრიალეთის ქედის „რელიეფის ძირითად ფონს ქმნის საშუალო მთიანი ეროზიული ქედ-ხეობების ერთობლიობა“, <sup>1</sup> თრიალეთის ქედიდან გამომავალი მდინარეთა ხეობები ზოგ ადგილას ხასიათდება კლდოვანი ხევებით, ღარებით, კანიონებით, აგრეთვე ბუნებრივი კლდოვანი ნაგებობებითა და გამოქვაბულებით. შუა ხრამის მთათა სისტემაც ძირითადად ხასიათდება ლავური პლატოებით, ღრმა ხევებით, ციცაბო კიდეებითა და ქვაბულებით.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ქვის ძეგლები, როგორც „არქაიკული მონუმენტალური ხელოვნების“ ნიმუშები, საგანგებოდ გამოიკვლია ლ. მელიქ-

---

<sup>1</sup> ლ. მარუაშვილი. საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია. თბ. 1964, გვ. 303.

სეთ-ბეგმა ნაშრომში „მეგალითური კულტურა საქართველოში“, რომელიც 1938 წელს გამოსცა.<sup>2</sup> მკვლევარი ამ ნაშრომში დაწვრილებით მიმოიხილავს მეგალითური ძეგლების ნიმუშებს, მათ კლასიფიკაციას, აღმნიშვნელ ტერმინებს, თვისებებსა და ფუნქციებს, ამასთან დაკავშირებით გავრცელებულ თქმულებებს და ძეგლთა საილუსტრაციო მასალას. ყოველივე ზემოაღნიშნულის გარდა, მკვლევარი ამ საკითხთან დაკავშირებით სამეცნიერო კვლევის შესახებ ინფორმაციას და ბიბლიოგრაფიასაც გვთავაზობს.

განსახილველი საკითხისთვის, შეიძლება ითქვას, ბიძგის მიმცემი არის ის გრანდიოზული კვლევა, რომელიც XX ს-ის 20-30-იან წწ-ში ჩატარებულა ქვის მონუმენტური ძეგლების შესწავლისათვის. ქართულ წყაროებში შემორჩენილია ქვის აღმნიშვნელი ტოპონიმები, რომლებიც ძირითადად ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე მდებარე მეგალითურ ძეგლებს ეწოდება. მათგან მნიშვნელოვანია ალგეთის ხეობაში **გოხნარის კარკნალი** და **ბედენის ლოდოვანი**, **კარკნალი სამშვილდესთან**, **ტამ-ბაში** თრიალეთში, ქვის ნაგებობებიდან გამომდინარე **გმირთ-ნაკვეთი** ალგეთის ხეობაში და სხვ. ამ ძეგლების შესახებ დაწვრილებით საუბრობს ლ. მელიქსეთ-ბეგი ზემოაღნიშნულ ნაშრომში, ამიტომ მათ დახასიათებას არ შევჩევბი. ჩემი მიზანია, წყაროებთან და ქართული ენის დიალექტებში დაცულ მასალებთან მიმართებით ყოფით ცხოვრებაში შემორჩენილი ქვის სახელწოდებები და მათგან გამომდინარე, წარმოქმნილი ტოპონიმების ურთიერთმიმართება წარმოვადგინო, რაც ერთ-ერთი მყარი არგუმენტია ქვემო ქართლის ქართველთა ეთნიკური კუთვნილებისა სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული კუთხით. ქვემო ქართლის მცენარეულ ტოპონიმებზე მუშაობის დროს ყურადღებას იქცევდა სათიბებისა და სახნავ – საძოვრების სახელწოდებები, რომლებიც დაკავშირებული იყო ქვასთან. თითოეული ეს სახელწოდება უდიდეს ინფორმაციას ინახავს ჩვენი წინაპრების წინარეპრისტორიული ხანის მენტალობისა და უძველესი ქართული საკულტო ძეგლების შესახებ, რომელთა ნაწილი უკვე აღარ არსებობს, მაგრამ სახელწოდება, თაობიდან თაობას გადაცემული, დღევანდელ დღემდე შემოგვრჩა.<sup>3</sup>

---

<sup>2</sup> ლ. მელიქსეთ-ბეგი. მეგალითური კულტურა საქართველოში. მასალები არქაიკული მონუმენტალური ხელოვნების ისტორიისათვის. თბ. 1938.

<sup>3</sup> მუშაობის პროცესში გაწეული დახმარებისა და თანამშრომლობისათვის მადლობას ვუხდით ივ. ჯავახიშვილის თბილის სახელწმყო უნივერსიტეტის ონომასტიკის ლაბორატორიის თანამშრომლებს, რომელთაც კოლოსალური შრომა აქვთ ჩატარებული ქართული ტოპონიმების მასალების შეგროვებისა და კლასიფიკაციის საქმეში.

სახელოვანი მეცნიერი სულხან-საბა ორბელიანი ქვის აღმნიშვნელი სახელწოდებების ფართო სპექტრს წარმოგვიდგენს. ყველაზე მნიშვნელოვანი, რომელიც ქვემო ქართლის ქვის ტოპონიმებს შეესაბამება, შემდეგია: „**ლოდი** არს ქვა ღიდი; **არმანი** ქვა კაცთაგან ალებად საჭირო; მარილის ქვადც არმანად ითქმის; **ბალავარი** არს უდიდესი და საძირკველად დასადები კედელთათვის; **კარკალი** არს ლოდ-არმანი სიმრავლით მიყრილი ვრცელად; ... **გოზი** არს ქვითკირის მსგავსი, ვიეთნი სოდომის ნალეწს უკმობენ“.<sup>4</sup> თუმცა სხვა ვარიანტით – „ლოდი არს კაცთაგან აღსალებელი“, ხოლო „არმანი არს უდიდეს მის(ს)ა კაცთაგან ალებად შეუძლებელი, მარილის ქვაც არმანად ითქმის; ბალავარი არს უდიდესი ყოველთასა ... კარკალი არს ქვანი ლოდ-არმან-ბალავართა სიმრავლე განვრცელებულად გვერდოვანთა, ანუ ვაკოვანთა ყრილი, სავალად საჭირო და ძნელი, (ან – „კარკალია ქვა მათა შინა ლოდთა და ბალავართა სიმრავლე ფრიადი და სავალად ძნელი“) ... გოზი არს ქვა გორთა ზედა(ნ) ფანჩვით კლდოვანი, გინა ქვითკირის მსგავსნი“.<sup>5</sup> ერთგან, ს.ს. ორბელიანი აღნიშნავს „**კარკარს**“, რომელიც „**არს სალი წყლტუ კლდე**“.<sup>6</sup>

ილ. აბულაძის ძველი ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, „**ლოდი**“ არის კლდე, ქვა – „**ლოდნი** განთქდეს“, – „**კლდენი** განსთქდეს“; „აღმართვენით **ლოდნი** ესე“, – „აღმართენ შენ **ქვანი** იგი“. მისი შესატყვისია, აგრეთვე „**ლოდოანნი**“, რომელიც სიტყვის მრავლობითი ფორმა უნდა იყოს: – „რომელმან გარდააქცინა **ლოდოანნი** ტბად წყალთა“, „რომელმან გარდააქცია **კლდე** ტბად წყალთა“.<sup>7</sup>

საინტერესოა, ასევე, სახელწოდება „**ლოდი მსტუარი**“, ანუ „**ლოდი სალოცარი**“.<sup>8</sup> ასეთი „სალოცავი ლოდები“ უნდა ყოფილიყო „მარიამჯვარი“ მანგლისთან, მენჭირი სამშვილდეში, რომლის კონკრეტული სახელწოდება უცნობია, ვახუშტის ცნობით, პანტიანთან მდებარე ლოდი და სხვ., რომელთაც ქვემოთ შევხებით.

სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, „**კლდე** არს ქვა მ(რ)თლივ

<sup>4</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. II. ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილ. აბულაძემ. თბ. 1993, გვ. 223.

<sup>5</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. II, გვ. 224.

<sup>6</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. II, გვ. 223.

<sup>7</sup> ილ. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბ. 1973, გვ. 210.

<sup>8</sup> ილ. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბ. 1973, გვ. 210.

მთა, ანუ გორი და გვერდი სრუ(ლიად) იყოს“.<sup>9</sup> სახელოვანი მეცნიერი კლდის რამდენიმე სახელწოდებასაც იძლევა. ესენია: „ტინი“ („აღმა ამართული და მაგარი“), „სალი“ („ვრცელი და მაღალი, თხათაგანაც უვალი“), „თირი“ („ქვა ლბილი და ადვილად საჭრელი“).<sup>10</sup> საინტერესოა ის, რომ „ტინი“ ზოგიერთ ქართულ დიალექტზე (ქართლ., ქიზიყ., ფერეიდნ., ლეჩხ.) ზოგადად ნიშნავს ქვას, ლოდს, სალ კლდეს.<sup>11</sup>

კლდესთან დაკავშირებული ტოპონიმებიდან პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ „კლდე-კარი“, რომელიც თრიალეთის ქედის ერთ-ერთი მწვერვალია და მას აქვს ხელოვნური კარის მსგავსი გასასვლელი თრიალეთის თხემზე, რომელიც არის მდინარეების ალგეთისა და თეძამის წყალგამყოფი. ვახუშტი მას „კლდე-კრის მთას“ უწოდებს.<sup>12</sup> მისივე თქმით, ციხე „...კლდე-კარი აღაშენა ლიპარიტ ბაღვაშმან, და არს მაღალსა მთის კლდესა ზედა ციხე. ამ მთას გამოდის ალგეთი“. კლდეკარიდან გამოძვავილი საყვარისა და მჟავისის ხეობები ალგეთს უერთდება, რომლებიც ვახუშტი ბატონიშვილის თქმით, **კლდეკრის სოფლებად** იწოდება.<sup>13</sup>

კლდესთან დაკავშირებული უნდა იყოს, ასევე, ქციას ხეობაში „**კლდე-სა**“. კლდეისის სახელწოდებით დღევანდელი თეთრი წყაროს რაიონის სოფლები **დიდი და პატარა კლდეისა** იწოდება. ქვის აღმნიშვნელი სახელწოდებებიდან მნიშვნელოვანია სოფ. დიდი კლდეისის ტოპონიმები: „**დიდი კლდეისის წყარო**“, „**თეთრი კლდე**“ („თეთრი კლდის მაღარო“ (გამოქვაბული) და „**თეთრი კლდის ძირი**“ (სათიბი) (ჩამწერი ქეთევან გოდერძიშვილი, ინფორმატორი ი. გოგიჩაშვილი, ი. მიქელაძე, 1982).

ვახუშტი ბაგრატიონის აღწერილობით, ვარდისუბნის მონასტრის ქვემოთ ქციას ერთვის „...**ქვევი კლდეისისა**, გამოსდის ბენდერის გამოკიდებულს მთასა. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, კლდეისის ხევისა და ქციას შესართავთან „**კორკებს არს ქუაბი კლდისა**, რომელი არს ზამთარ თბილი, ვითარცა აბანო, და ზაფხულს დის წყარონი კლდიდამ; მას წყაროს ჰყინავს, და არს ყინული ფრიად წმიდა და მრავალი, ზიდვენ ზაფხულს მეფისათჳს“.<sup>14</sup>

<sup>9</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I. თბ. 1991, გვ. 376.

<sup>10</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. II, გვ. 224-225.

<sup>11</sup> ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. შემდგენელი აღ. ღლონტი. თბ. 1984, გვ. 510.

<sup>12</sup> ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ჯაუხიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 318.

<sup>13</sup> ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 325.

<sup>14</sup> ილ. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, გვ. 321

ვახუშტი ბატონიშვილის ინფორმაცია „ქუაბი კლდის“ შესახებ შეესაბამება იმ ფაქტს, რომ სოფ. პატარა კლდისის მიდამოებში „ზღვის ღონიდან 1450 მ სიმაღლეზე არსებობს დოლერიტებში მოქცეული ბუნებრივი ჭა, რომელიც დახეთქილი ლავური ღვარის ფართო ნაპრალთა და სიღრუვეთა სისტემასთან არის დაკავშირებული და ცივი ზამთრების შემდეგ მთელი ზაფხულის განმავლობაში ყინულს შეიცავს“.<sup>15</sup> ძალზედ საინტერესოა თეთრი წყაროს რ-ნის სოფლებში (დიდი ნამტვრევანის, მუხათი, I შუამთა) შემორჩენილი საძოვრების სახელწოდება „**კრიახი**“ და „**კრიახის ქედი**“, რაც კლდიან ადგილებს ნიშნავს.

ვახუშტი ბატონიშვილი მრავლად ჩამოთვლის დიდრონი ლოდებით ნაშენ, ზოგჯერ ბუნებრივ ნაგებობებს. თრიალეთის აღწერისას იგი ასახელებს შაორის წყაროს, რომელიც უერთდება ფარავნის ტბას. ისტორიკოსის თქმით „ხოლო შაორის მთის თხემსა ზედა დგას ციხე დიდროვანისა ლოდითა ნაშენი. არს კუალად მთა თავკუეთილი, კვე-ღრმა, და საშუალ ფანავრისა და ტბის-ყურისა **ბარძიმი** და **ჭიჭიანი**“.<sup>16</sup>

ხრამის ხეობაში ვახუშტი ბაგრატიონი „ზღუდე გარდავლებულს, ეგრეთვე დიდროვანითა ლოდითა“ მოიხსენიებს ქვემო ქართლის უძველეს ქალაქს **სამშვილდეს**, რომლის შემოგარენიც მდიდარია კარკნალებითა და მეგალითური კულტურის საკულტო ქვებით. ზემოაღნიშნული „ლოდი მსტუარი“, ან „ლოდი სალოცარი“ უნდა ყოფილიყო სამშვილდის ნაქალაქარის მენპირი, სადაც სალოცავად გადიოდნენ უშვილო და გასათხოვარი ქალები, ასევე ორსული ქალები მშვიდობიანი მშობიარობისთვის, დღეობა ღვთისმშობლის მიძინების დღეს ტარდებოდა.<sup>17</sup>

ალგეთის ხეობაში, რომელიც, ასევე, გამოირჩევა ბუნებრივი კლდოვანი სისტემითა და ნაგებობებით (მდრ. ბირთვისი), ვახუშტი ბატონიშვილის აღნიშვნით, „ჩხიკუთის სამკრით არს ეკლესია სამება, წმიდის გიორგისა, მაღალს გორასა ზედა ნაშენი, რომელი კაცთაგან არა შესაძლებელ არს მისი ქმნა, რომელი ავლია ზღუდელ. ძირსა მისსა არს წყარო დიდი და ფრიად კარგი. ძუელად იწოდა **გმირთ-ნაკუეთი**, და იყო ციხე, ზოლო აწ ეკლესია“.<sup>18</sup> სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, „გმირი კაცი არს დიდი და

<sup>15</sup> ილ. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, გვ. 315

<sup>16</sup> ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 320

<sup>17</sup> ქ. ქუთათელაძე. მარიამჯვარი. ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი. VIII. თბ. 2006, გვ. 272.

<sup>18</sup> ქ. ქუთათელაძე. მარიამჯვარი, გვ. 326.

საზარელი ტანითა და საქმითაცა მეტი და გარდარეული ძალითა“.<sup>19</sup> აქედან გამომდინარე, „გმირთ-ნაკვეთი“ არაბუნებრივი, ან ზებუნებრივი ძალის მქონე არსებათაგან შექმნილად უნდა მივიჩნიოთ, რაც, ბუნებრივია, საკულტო ძეგლზე მიუთითებს. ამ ადგილას არ გამოვრიცხავთ, რომ წინარე ქრისტიანული მსოფლმხედველობის სალოცავიც ყოფილიყო, რასაც მიუთითებს სამების ეკლესიის წმიდა გიორგის სახელით მოხსენიება. ეკლესია ან სამების სახელობის უნდა ყოფილიყო, ან წმიდა გიორგის, თუმცა ეს უკანასკნელი შეიძლება რომელიმე წარმართული ღვთაების ქრისტიანული ჩანაცვლებაც ყოფილიყო.

ალგეთის შენაკადის ასურეთის ხევის ქვემოთ ისტორიკოსი მოიხსენიებს **ღურნუკს**, სადაც „...არს კარკნალნი და დარანნი დიდ-დიდნი.“<sup>20</sup> მართლაც, სოფ. პატარა ღურნუკის მიდამოებში გვხვდება სახნავის სახელწოდება **„ქვა – გორა“**. ვახუშტი ბატონიშვილის თქმით, „ეგრეთვე **მარნეულს** ... არს ნაციხვარი, მის გამო იწოდა ძუელადვე **ლომთა-გორა**“.<sup>21</sup> სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, „დარანი“ არის „გინა კლდეში, ან მიწის ქვეშ შესასვლელი სამალავი. დარანად ითქმის სახლი მიწის ქვეშ ნაგები, გინა მიწა და კლდე შეთხრილი უჩინრად“.<sup>22</sup> თუ კარკნალის ზემოაღნიშნულ მნიშვნელობას გავითვალისწინებთ, დიდრონი ლოდების წყობის შედეგად შეიძლებოდა შექმნილიყო დარანის მსგავსი სამალავები.

თეთრი წყაროს რაიონის სოფლებში ქვის სახელწოდებით ტოპონიმების წარმოშობა, როგორც ავლნიშნე, უნდა განეპირობა ერთ შემთხვევაში მხარის, ან კონკრეტული ადგილის ფიზიკურ-გეოგრაფიულ ლანდშაპტს, მეორე მხრივ კი საკულტო დანიშნულების ქვის მეგალითურ ძეგლს. ასურეთის ს/საბჭოს სოფ. ენაგეთიში შემორჩენილია ტოპონიმი **„ლოდის წყარო“**, რომელიც განმარტებულია, როგორც წყარო – სოფლიდან მოშორებით დახვრეტილების კლდეში. თეთრი წყაროს რ-ის სოფ. ვაკის ტოპონიმებიდან ჩვენი ყურადღება მიიპყრო **„დიდლოდის ნიშმა“**. სოფლის განაპირას აღმოსავლეთით არის ნიში (ლოდი), რომელიც სარიტუალო დანიშნულების უნდა ყოფილიყო. იმავე სოფლის ტოპონიმებიდან **„დიდლოდის სერი“** ჰქვია საძოვარს (ჩამწერი ქეთევან გოდერძიშვილი, ინფორმატორი ნინო ალექსის ას. ბექაური, 1982). საძოვრის სახელწოდებები **„დიდლოდიანი“** და **„პატარა ლოდიანი“** გვხვდება

---

<sup>19</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 162-163.

<sup>20</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 327.

<sup>21</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 327.

<sup>22</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 197.

სოფ. გოხნარში (ახალსოფლის ს/საბჭო) (ჩამწერი ქეთევან გოდერძიშვილი, ინფორმატორი მარიჯან ლოლაშვილი, 1984). სახელწოდება „ლოლიანი ქედი“ გვხვდება გუდარეხის ტოპონიმებში. ზოგან (დიდი თონეთი, აძლევი) „ლოლიანები“ გვხვდება, როგორც სახნავის სახელწოდება. ასევე, „ლოლიანების მორევი“ ალგეთზე (ჩამწერი ს. მელიქიძე, ინფორმატორი ო.ზ. თაქთაქიშვილი, 1982).

სოფ. ენაგეთის ტოპონიმებიდან, ასევე, საინტერესოა ქვის სალოცავი „ქვაკაცა“. სახელწოდება ვრცელდება, აგრეთვე, სოფლიდან მოშორებით მდებარე ჯაგნარზეც (ჩამწერი ქეთევან გოდერძიშვილი, ინფორმატორი ალექსი ილიას ძე მესტვირიშვილი, 1982). სოფ. დიდი ნამტვრიანის (შეხვეტილას ს/საბჭო) ტოპონიმებში „ქვაკაცა“ არის ხევის (შუა ქედის მარცხენა შენაკადი) და საძოვრის (საძოვრის გვერდით) სახელწოდება. გადმოცემის თანახმად, აქ ქვის ქანდაკება ყოფილა. უცნობია, ფუნქციურად თუ რა დატვირთვის იყო ის, თუმცა არ გამოვრცხავ, რომ ისიც საკულტო დანიშნულების იქნებოდა<sup>23</sup> (ჩამწერი ქეთევან გოდერძიშვილი, ინფორმატორი ბ. წიკლაური, ოთ. აფციაური, 1982). მთიულურ დიალექტზე „ქვაკაცა“ განმარტებულია, როგორც „სერებზე აგებული გზის მაჩვენებელი ბოძი“.<sup>24</sup>

ბორბალოს ს/საბჭოს სოფ. ვაშლოვანში გვხვდება სალი კლდის სახელწოდება „ლიბი“ (ჩამწერი სერგო მელიქიძე, ინფორმატორი გიორგი თომას ძე მესტვირიშვილი, 1982). სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით „ლიბი“ გაყინულ ადგილს ნიშნავს.<sup>25</sup> კილო-თქმათა ლექსიკონში „ლიბი“ (ქიზიყ.) განმარტებულია, როგორც „სრიალა, მცურალა, სასხლტომი“. მთიულურ დიალექტზე „ლიპარიტი“ პატარა სიბ ქვას ნიშნავს, რომლითაც ბავშვები კლასობანას თამაშობენ.<sup>26</sup> საინტერესოა, აგრეთვე მთის სახელწოდება

<sup>23</sup> ზ. თანდილაგას ცნობით, აჭარაში ე.წ. „ჰაჯეთნამაზი სერის“ (სურვილის ღოცვის სერი) გარშემო მთებზე, რომელთაგან ყველაზე დიდი დიდგორას მთა არის, აღმართულ „ქვაკაცებთან“ (ქვის პატარ-პატარა ნატეხების ერთი მეორეზე დაწყობით აღმართული ქვის კონუსისებრი ფიგურები) ასული ხალხი მათ წვიმიანობას, უხვ ჭირნახულს, კეთილდღეობას ეხვეწებოდა. მართალია, მუსლიმანური ტრადიციის შედეგად ქალთა როლი აქ შეზღუდული იყო, მაგრამ არსებობდა ტარდიცია, რომლის მიხედვით, „ცაღკე ადიოდნენ დედაბრები, რომლებიც დიდგორის ძირში ე.წ. „ობოლ ქვასთან“ ღოცვის შესრულების შემდეგ შეექცეოდნენ თან წამოდებულ ნამცხვრებს და იქვე წყაროს წყალს დააყოლებდნენ“ (ზ. თანდილაგა, ლაზარობა და ქვაკაცები აჭარაში. სამხრეთ – დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება. I. თბ. 1974, გვ. 16).

<sup>24</sup> ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, გვ. 67.

<sup>25</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 416.

<sup>26</sup> ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, გვ. 332.

„ქვისერი“, რომელიც სოფლის დასავლეთით მდებარე ქვიანი მთაა.

მანგლისის, შეხვეტილას და ახალსოფლის ტოპონიმებში ხშირად საძოვარს, ან სათიბს „გოხნარი“, ან „გოხიანი“ ეწოდება (ორბეთის ს/საბჭოს სოფ. კიანეთში დიდგორზე საძოვრის სახელწოდება „გოხიანი“). სოფ. ამლევის ტოპონიმებში „დიდი გოხი“ და „პატარა გოხი“ საძოვრისა და წყაროს სახელწოდებაცაა. „გოხები“ ეწოდება, აგრეთვე, ზირბითიდან მანგლისამდე მისვალ გზას (ჩამწერი ქეთევან გოდერძიშვილი, ინფორმატორი ივ. ნარიშკინი, 1982), „გოხიანი“ ქვიან, ან ლოდიან ადგილს უნდა ნიშნავდეს (ჩამწერი ქეთევან გოდერძიშვილი, ინფორმატორი ს.პ. კობაიძე, 1982). საინტერესოა, აგრეთვე, თვით „გოხნარის“ სახელწოდება, რაც „გოხის“ მრავლობით მნიშვნელობაზე უნდა მიუთითებდეს. ქართულ დიალექტებში (თუშური და ფშაური) „გოხი“ ნიშნავს დიდ ქვას, ლოდს, სხვა მნიშვნელობით – საღეს ქვას. ქართულ დიალექტზე „გოხი“/„გოხა“ არის „გაუტეხელი ურწყავის მაღალი ადგილი, უბალახოა და მწირი“, ასევე, მთიულურ დიალექტზე „გოხი უქნია“ ნიშნავს „მოურწყველობით ყანა გამაგრებულა, მიწა გაგოხებულა“.<sup>27</sup> „გოხს“ უნდა უკავშირდებოდეს „კოხი“, რომელიც ქართულ დიალექტებზე (ქართლ., ხევს., მთიულ.) მრგვალ, მაგარ ქვას ნიშნავს.

ამ სოფლის ტოპონიმებიდან მნიშვნელოვანია „მამიდას ქვა“, ანუ „აყუდებული ქვა“. ეს სწორედ „ქვათარძალის“ სახელწოდებით ცნობილი „მარიამჯვარია“, რომელსაც წყლის ნაყოფიერებას ევედრებოდნენ.<sup>28</sup> სახელწოდება „მარიამჯვარს“, მანგლისელი რუსები ე.წ. «Каменная невестка», ანუ – „ქვათარძალი“ (ქალქვა) ეწოდება. მასთან დაკავშირებულ თქმულებაში, რომლის სიუჟეტი საქართველოს სხვადასხვა მხარეში ოდნავ განსხვავებული ინტერპრეტაციით არის წარმოდგენილი, მთავარი მოქმედი გმირი ქალია. იგი მტრის ხელში ტყვედ ჩავარდნას გაქცევას ამჯობინებს. სახელი „მარიამი“ უნდა მიუთითებდეს ძეგლის ქალურ საწყისსზე, რომელიც ქრისტიანულ ეპოქაში ჩაენაცვლა მას. არ არის ცნობილი, თუ რა ერქვა უძველეს ხანაში ამ ძეგლს, თუმცა თქმულებაშიც და ერთ ხალხურ ლექსშიც, რომელიც მანგლი-

---

<sup>27</sup> ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, გვ. 160.

<sup>28</sup> ამ კუთხით, საქართველოში საკულტო დანიშნულების ლოდებს მართლაც რომ სცემდნენ თავყანს. ვახუშტი ბატონიშვილიც ადასტურებს: „პატივანს ქვევით ვაკეს არს ლოდი, რომელი გვადლავსა თუ გადააბრუნო და შენამო მოვალს წვიმა, ხოლო წვიმიანობასა შინა თუ შეაყარო ნაცარი და გადააბრუნო, იქმნების უწყიმობა“ (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 326).



სის აშენებას ეხება, ყოველთვის ქალი ფიგურირებს.<sup>29</sup> აქედან გამომდინარე, ძეგლის რუსული სახელწოდება «Каменная невестка» („ქვთარძალი“) ამ მონუმენტის უფრო ქალური თვისებიდან გამომდინარე იყო, რომელიც ფოლკლორში შემორჩა და არა გარეგნული ნიშნის მიხედვით. ამ რეგიონში ჩასახლებული რუსი მოსახლეობის მიერ „ყვითელი მთის“ გვერდით ტყესა და გორას „პოდერესტი“ ეწოდება, რაც დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო ზემოაღნიშნულ საკულტო ქვასთან.

მსგავსი უნდა ყოფილიყო „ყორღანის“ სახელწოდების ქვა, რომელიც მდებარეობს ბედენზე გუდარეხის ტერიტორიაზე. ეს არის ქვაზე გამოკვეთილი ჯვარი. პირველ მაისს მოსახლეობა ამ ქვასთან შესაწირავს კლავს. ამ დღეს თამარის დღესასწაულს უწოდებენ. ეს ქვის სალოცავი მანგლისთან ახლოს არსებული „მარიამჯვრის“ მსგავსად უძველეს საკულტო ძეგლს უნდა წარმოადგენდეს, რომელიც ნაყოფიერების უძველესი ქალღვთაების (თამარის სახელწოდება გვიანდელი ფორმა უნდა იყოს) თაყვანისცემის ობიექტი უნდა ყოფილიყო. ასეთი ქვები გარდა წყლის ნაყოფიერებისა ქალური ნაყოფიერების განსაზღვრავდა.<sup>30</sup> ქალური ნაყოფიერების საკულტო ძეგლზე მიუთითებს სოფ. მაწევანის ტოპონიმებიდან (ჩხიკეთის ს/საბჭო) ქვაჯვრის სახელწოდება „ძუძუებიანი ქალი“ (ჩამწერი ს. მელიქიძე, ინფორმატორი გ. დემეტრაშვილი, 1982).<sup>31</sup>

<sup>29</sup> ქ. ქუთათელაძე, გვ. 272.

<sup>30</sup> ქართულ ფოლკლორში ზეციურ ნამს უკავშირდება 7 მაისი ნამი. 7 მაისის დამეს ჩამონადენ ნამს ქალები განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. მის საპატივცემულოდ „ფერხულს აბამდნენ და მღეროდნენ: „შვიდი მაისის ნამი თავზე დამეძინა, შვიდ-შვიდი ნაწნავი ზურგზე დამეჭიმა“ (ზ. თანდილაძე, წყლის კულტი ქართულ ფოლკლორში. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება. VII. თბ. 1984, გვ. 50-51). ციფრი 7 მაშინვე გვაგონებს იმ შვიდ ცდომილს, რომელიც ფიგურირებს ქართულ ასტროლოგიაში და მათ უკავშირებდნენ ასტრონომიულ მოვლენებს (სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. II, გვ. 335). 7 მაისს დიდმის ზემოთ იმართებოდა „დიდგორობა“. საინტერესოა, რომ 7 მაის ქართულში იმართებოდა „ჯვარპატიოსნება“ (ქ. ქუთათელაძე. მანგლისის სახელწოდებისათვის. ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი. VIII. თბ. 2006, გვ. 313).

<sup>31</sup> „ძუძუს ქვას“ უწოდებენ ჯავახეთში მურჯახეთის („მარინედ“ წოდებულ) მეგალითურ ქვას, რომელთანაც ქალები რძის ნაყოფიერებისათვის ღოცულობდნენ, საკმევებს უკმევდნენ და ცხიმს უსვამდნენ. საინტერესო პარალელი შეიძლება გავაელოთ სვანეთში, უშგულის ლამარიას ეკლესიაში ქალთა სალოცავ თეთრი მარმარილოს ქვასთან, („ხატაპურის გული“ – „ქუთი ყვაბ“-ად წოდებული), რომელსაც ქალები ყველის ბარაქას და მეწველი საქონლის გამრავლებას ეხვეწებოდნენ. აღმ. საქართველოს მთიანეთში (თუშეთი) კი, ასეთ საკულტო ქვებს, ან კლდე „მარიმწმინდის ხატი“, ასევე „ძროხების ხატი“, ან „ძროხების სალოცავი“ ეწოდებოდა (თუშეთში სოფ. ჩიღოში „ძროხების ხატი“ პქეა პატარა საღ კლდე,).

გუდარეხისა და ვაკის საზღვარზე, დიდი სერის სამხრეთ საზღვარზე, მდებარეობს „ქვაჯვარი“. არსებობს თქმულება, რომ 2 მეტრის სიმაღლის ეს ქვაჯვარი თამარ მეფის მიერ არის აღმართული. „ქვაჯვრის“ სახელწოდებით ნიში – ქვის ჯვარი მოიპოვება, აგრეთვე, სოფ. კლდეისიდან 3 კმ-ზე (ჩამწერი ქეთევან გოდერძიშვილი, ინფორმატორი. გოგიჩაშვილი, ი. მიქელაძე, 1982). ქვის სალოცავის აღმნიშვნელი უნდა იყოს სოფ. ზირბითის ტოპონიმებიდან „პატარა ნიში“ – „ქვაჯვარიანი“ (ჩამწერი ქეთევან გოდერძიშვილი, ინფორმატორი ი. სომხიშვილი, ნ. ბექაური, 1982). ნიში, სალოცავი ქვა – „ქვაჯვარას“ სახელწოდებით შემორჩენილია, აგრეთვე, სოფ. საღირაშენის (ჯორჯიაშვილის ს/საბჭო), ტბისის (ჩხიკეთის ს/საბჭო), (ძვ. სასაფლაო), ღოუბნის (ბორბალოს ს/საბჭო), ქსოვრეთის, პატარა თონეთის (თონეთის ს/საბჭო) (ქვა-სვეტი სახნავის სახელწოდებაცაა) ტოპონიმებში. ორბეთის ს/საბჭოს სოფ. ნაოხარის ტოპონიმებში ფიქსირდება ადგილის დედის სახელწოდება „საჯვარე“. სოფლის ქვემოთ ქვებია დაწყობილი. ეს ადგილი სალოცავად არის მიჩნეული და აქ პეტრე-პავლობის დღესასწაულს ზეიმობენ (ჩამწერი ს. მელიქიძე, ინფორმატორი ბაბაღე იესეს ასული მაძულაძე, 1982).

საინტერესოა საკულტო დანიშნულების ქვები „ნიშის“ სახელწოდებით. გუდარეხის მონასტრიდან აღმ-ით 200 მ-ზე არის პატარა სამლოცველო, რომელსაც „ნიში“ ჰქვია. „ნიშის“ სახელწოდებით ქვის სალოცავის სახელწოდებები ცნობილია ახალსოფლის ს/საბჭოს სოფ. მჟავისის (საფუძრები) ტოპონიმებიდან, რომელთაგან მნიშვნელოვანია „ზეითი ნიში“ – ქვა და „კვირაცხოველი“/„ქვეითი ნიში“, რომელიც არის ქვა კედელივით (ჩამწერი ქ. გოდერძიშვილი, ინფორმატორი ჟ. ნარიშკინი, 1982). ასევე, პატარა ნამტვრინის ტოპონიმებში, კუნწუხის სახელწოდებით ქედზე დაფიქსირებულია „ქვანიში“ – ქვის სალოცავი (ჩამწერი ქ. გოდერძიშვილი, ინფორმატორი ბეჟან წიკლაური, 1983).

ქვის აღმნიშვნელი სახელწოდებებიდან საინტერესოა „ღორღიანი

---

სოფ. გირეშში დიდ თეთრ ღოდს „მარიამწმინდას“ უწოდებენ, სოფ. ჩიგილაურთაში სოფლის ჩრდილოეთით ფიქალ კლდეს კი „ძროხების სალოცავს“, რომელთაც მოხუცი ქალები საქონლის სიმრავლეს, წველადობას და ბარაქიანობას ეხვეწებოდნენ (ქ. ქუთათელაძე. მარიამჯვარი, გვ. 277). ქალქებზე ცნობილი მეგალითური ქვები – ქალ-ქვა სოფ. საბუედან, „მარიამჯვარი“ – მანგლისიდან, ქალ-ქვა („ქვათარძალა“) გურიის სოფ. ღეხაურიდან, მურჯახეთის აღნიშნული ქვა (მარინე), ქალურ საწყისთან არიან დაკავშირებულნი. „ეს, ალბათ, ნაყოფიერებისა და გამრავლების პროცესის სიმბოლური გამოხატულება უნდა ყოფილიყო“, (ქ. ქუთათელაძე. მარიამჯვარი, გვ. 271).

კლდე“, რომელიც მდებარეობს შეხვეტილას ს/საბჭოს სოფ. ნაპილნარის ჩრდილო - დასავლეთ მხარეს (ჩამწერი ქ. გოდერძიშვილი, ინფორმატორი ზეინაბ გოჯიევი, სულეიმან მუსაევი, 1982). ქართულ დიალექტებზე ღორღით აღინიშნება „სხვადასხვა ფორმისა და ზომის ქვები, ან ქვების გროვა“.32 ასევე გვხვდება ტოპონიმი „ქვყყრილი“, რომელიც სოფ. ლოლოვანთან გორაკს (ქვანარი გორაკია) ჰქვია. ეს ტოპონიმი ფიქსირდება, აგრეთვე, სოფ. შიხილოს ტოპონიმებში: „ათარინ ბაშ“ - „ქვანარი“, „ქვყყრილის თავი“, „ქვყყრილი“ (ჩამწერი ს. მელიქიძე, ინფორმატორი, ელ. ცხვედაძე, ი. მახმედოვი, 1982). „ქვანარი“/„ქვანალი“ აჭარულ დიალექტზეც ქვიან ადგილს ნიშნავს.33

თეთრი წყაროს რნ-ის სოფ. ღუმანისის (ღუმანისის სოფ. საბჭო) ტოპონიმებიდან ჩვენი ყურადღება მიიპყრო „ალარდის“ სახელწოდებით ქვამ (ნიში), რომელიც თვაურების გვარის სალოცავს წარმოადგენდა. საინტერესოა აგრეთვე, რომ იმავე სახელწოდებით მოიხსენიებენ ეკლესიას (ჩამწერი ს. მელიქიძე, ინფორმატორი ილ. ტიტეს ძე თვაური, 1982). ამ სახელწოდებით მოიხსენიებენ, აგრეთვე, სოფლის სამხრეთით ნიშის გვერდით სახნავს (ჩამწერი ქეთევან გოდერძიშვილი, ინფორმატორები ს. ნ. ძაკიევი, და ტ. ს. ქორთიევი, 1982). „ალარდი“(ალარტი)/„ალერდი“(ალერტი) შესაძლოა ალერტის ხატსაც უკავშირდებოდეს. არ გამოვრიცხავთ, რომ იგი მთვარის თაყვანისცემის უძველესი ობიექტიც ყოფილიყო. არსებობს თქმულება „ალარტ-ალერტის“ ღვთაებაზე და „ალერტის ხატზე“, ასევე გადმოცემა ალერტის წმინდა გიორგიზე, რომელსაც უკავშირდება ხარის კულტი.34 (შდრ. მთვარის სამსხვერპლო ცხოველი). ალერტის წმინდა გიორგის სალოცავი სამეგრელოში სამი ყოფილა: ზუგდიდიდან 7 კმ-ზე მდებარე ალერტკარში, მარტვილის რაიონის სოფელ ალერტში და წალენჯიხის რნ-ის სოფ. ლეხარჩილეში ალერტ-ხარჩილის სახელწოდებით.35 ალერტის წმინდა გიორგი დაკავშირებული იყო ილორისა და ყულის წმინდა გიორგის სალოცავებთან, გადმოცემის მიხედვით ისინი ძმებად ითვლებოდნენ, დღესასწაული 10 ნოემბერს იმართებოდა. დ. ჭითანავას თქმით, მოხრობელები „ალერტ“-ს „ყულის ალერტი“-სა

32 ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, გვ. 594.

33 ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, გვ. 567.

34 ქართული მითოლოგია. შეადგინა, შენიშვნები და კომენტარები დაურთო აპ. ცანავამ. თბ. 1992, გვ. 109-110; ქართული ხალხური სიტყვიერება. მეგრული ტექსტები. II. კ. დანელიას და აპ. ცანავას გამოცემა. თბ. 1991, გვ. 412.

35 დ. ჭითანავა. „თეონიმ „ალერტ“-ის ეტიმოლოგიისათვის. საქართველო და ქრისტიანობა. თბ. 2001, გვ. 111.

და „ილორის ალერტ“-ის ფორმითაც იხსენიებენ.<sup>36</sup> აღნიშნული მიუთითებს რომ „ალერტი“ კონკრეტულად ერთი კულტის სახელია, რომელიც ყულისა და ილორის სალოცავებისთვისაც საერთო იყო. ამ აზრს ამყარებს სამივე სალოცავის წმინდა გიორგის სახელობაც.

ამ სახელის ზუსტი განმარტებისათვის ძალზე მნიშვნელოვანი უნდა იყოს ერთი ძველი ქართული სიტყვა „ალა“, რომელსაც სულხან-საბა ორბელიანი „მოთვარის პირის ლიბრით“ განმარტავს.<sup>37</sup> უფრო ზუსტად, „ალა ეწოდების მოთვარესა, რომელი აჩნია პირთა“.<sup>38</sup> ლიბრის იგი განმარტავს, როგორც ჩალურჯებულს და მოლურჯოს,<sup>39</sup> ან ლურჯ-იისფერს.<sup>40</sup> ერთი სიტყვით, „მოთვარისა პირის ლიბრში“ შეგვიძლია მოვარეზე ჩრდილები ვიგულისხმოთ, ან „მოთვარესა, რომელი აჩნია“, მოვარის ლაქები გვეფიქრა. საინტერესოა, აგრეთვე, „ალას“ მეორე განმარტება, რომელიც დაკავშირებული უნდა იყოს მის პირველ მნიშვნელობასთან. სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, იგი „სიგრძეზედ ამართულს“ ნიშნავს, უფრო ზუსტად: „ცხოველი რა აღემართოს და ფერხი აღმართ იქნას, ყირად ვიტყვი, ხოლო უსულოსა რა აღემართოს, ანუ კაცმან აღმართოს ალას აღმართვად ვიტყვი“;<sup>41</sup> „ალას აღმართვა“ რაიმე ძეგლის ან კერპის დადგმად უნდა გავიგოთ, ან კიდევ რაიმე სვეტის (ქვა, ხე, ნიში), რომელიც დაკავშირებული იქნებოდა მოვარის ღვთაებასთან. „ალა“ ალბათ, სავსე (ან ნახევრად სავსე) მოვარის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა, რომელსაც ლაქები ემჩნევა და ღამე განსაკუთრებით ანათებს“.<sup>42</sup> ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, მეგრული სიტყვა „ალარტ-ალერტი“ და ზემოაღნიშნული საკულტო ქვის „ალარდის“ სახელწოდება მოვარის

<sup>36</sup> დ. ჭითანავა. „თეონიმ „ალერტ“-ის ეტიმოლოგიისათვის, გვ. 111; დ. ჭითანავა, „ალერტ“-ს თეონიმური წარმოშობის სიტყვად მიიჩნევს და მის ეტიმოლოგიურ ახსნას შემდეგნაირად წარმოგიდგენს: „თუ ალერტ-ში „ალ“ კომპოზიტს ცალკე გამოვეყოფთ ქართული „ალი“-ს მნიშვნელობით, რომელსაც განათების, ანუ სიკაშკაშის ასოციასთან მიეყვართ, ხოლო, „ერტ“-ს ეტლის-ვარსკვლავის, ანუ პლანეტის მნიშვნელობით, მაშინ მივიღებთ კაშკაშა მანათობელ ვარსკვლავს, რომელ ფაქტსაც ამ თეონიმის სახით მნათობთა თაყვანისცემასთან, მნათობ ღვთაებასთან მიეყვართ ... მისი გაიგივება მითრას, როგორც სინათლის ღვთაებასთან დასაშვებად მიგვაჩნია, რომელიც ამ ციურ ეტლთა, ანუ მზის, მოვარისა და ვარსკვლავების დახმარებით ბოროტ ძალებს ებრძვის“ (დ. ჭითანავა. „თეონიმ „ალერტ“-ის ეტიმოლოგიისათვის, გვ. 119).

<sup>37</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 44.

<sup>38</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 45.

<sup>39</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 414, 500.

<sup>40</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. II, გვ. 15.

<sup>41</sup> სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. II, გვ. 267.

<sup>42</sup> ქ. ქუთათელაძე. მანგლისის სახელწოდებისათვის, გვ. 311.

კულტს უნდა უკავშირდებოდეს. საინტერესოა ისიც, რომ „ალიორტობა“ იმერეთში საღვთო სალოცველად ითვლება,<sup>43</sup> რაც ამ კულტის არსებობას მართლ საძველესოში არ აფიქსირებს, არამედ თითქმის მთელ დას. საქართველოში. ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე ამ სახელწოდების არსებობა კი ადასტურებს „ალარდ/ალარტის“ კულტის ზოგადქართულობას, რომ აქ ქართველთა ეთნოგენეზის პროცესში მონაწილეობას იღებდა ზანურ ენაზე მოლაპარაკე ხალხიც.<sup>44</sup>

ზოგადქართული მენტალობის მხრივ, საინტერესოა, აგრეთვე, შეხვეტილას ს/საბჭოს ზაზას სოფლის ტოპონიმებიდან ადგილის დედა „თეთრი გიორგის“ სახელით ცნობილი, რომელიც, ასევე, მთვარის კულტის თაყვანისცემის ობიექტს უნდა წარმოადგენდეს. ამ სახელწოდებით მაშინვე გვაგონდება „აწყურის თეთრი გიორგი“. ივ. ჯავახიშვილმა ყურადღება მიაქცია რა სტრაბონის მიერ აღწერილი ალბანეთ-იბერიის საზღვარზე მთვარის ტაძარში ჩატარებულ რიტუალთან აწყურის თეთრი გიორგის დღესასწაულის მსგავსებას, დაასკვნა, რომ „მთელი ეს თეთრი-გიორგის ხატობის ჩვეულება ... მთვარის ძველი, წარმართობის დროინდელი დღესასწაულის ნაშთია“.<sup>45</sup> მკვლევარს საკმაოდ მყარი არგუმენტები მოჰყავს და ძნელია არ დავეთანხმოთ, „რომ აწყურის თეთრი გიორგობა, რომელიც 14 აგვისტოს საღამოს იწყება და მთელი ღამე გასტანს, მაშინვე არ გვახსენებდეს სრული მთვარის დადგომის ფაზას, რომელიც თვის მე-14-მე-15 დღეს ემთხვევა. შემთხვევითი არ უდა იყოს თეთრი ფერი, რომელიც სრული მთვარის დისკოს გარშემო დამახასიათებელია“.<sup>46</sup> მაგ.: სავსე მთვარის აღმნიშვნელი „თუთარჩელა“ სიტყვა-სიტყვით, მეგრულად „მთვარე თეთრს“ ნიშნავს. აწყურის თეთრი გიორგის ე.წ. „მონა ქალებიც“ თეთრ ტანისამოსში არიან გამოწყობილნი.<sup>47</sup>

<sup>43</sup> ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, გვ. 30.

<sup>44</sup> საინტერესოა აგრეთვე ისიც, რომ „ალ“ გურულ დიალექტზე სახის გამომეტყველებას ნიშნავს, რომელიც სულხან საბა ორბელიანის „ალას“ ზემოაღნიშნულ განმარტებას ნაწილობრივ უდგება (მთვარის პირი/სახე). ადამიანისთვის ძველ დროში შეუიარაღებელი თვალით მთვარის ღაქებისა და ჩრდილების დანახვა სავსე, ან სრულმთავარიანობის დროს რომ იყო შესაძლებელი, ამ აზრს მხარს უჭერს აჭარულ დიალექტში არსებული სიტყვა „ალა-მ-ალა-მ“, რაც სულ, მთლად (მთლიანი), სავსებით (სავსეს), სრულად (სრული) ნიშნავს. (ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, გვ. 27).

<sup>45</sup> ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. I. თბ. 1979, გვ. 93.

<sup>46</sup> ქ. ქუთათელაძე. მანგლისის სახელწოდებისათვის, გვ. 312.

<sup>47</sup> 14-15/VIII წმ. გიორგის დღესასწაული რამდენიმე კვირის განმავლობაში იმართებოდა გერის წმ. გიორგის ეკლესიაშიც. მას თავი გერისთაობა ერქვა, მეორეს დიდს ან შუა გერისთაობას, მესამეს ბოლო გერისთაობას ეძახდნენ (ნ. აბაკელია,

თეთრი წყაროს რნ-ის სოფლებში შემორჩენილია, აგრეთვე, ცალკეული დიდი საკულტო ქვის სახელწოდებაც, მაგ.: „აყუდებული ქვა“ მოიხსენიება გუდარეხის მონასტრის მხარეს, ასევე, ამ სახელწოდებით – დიდი ქვა ბედენზე (სოფ. პატარა თონეთი); გვხვდება აგრეთვე, სახელწოდება „აღმართული ქვა“<sup>48</sup> (ადგილ. სახელწოდება „ცეც ქარ“) თელუდალში (დაღეთ-ხაჩინი) (ჩამწერი ქეთევან გოდერძიშვილი, ინფორმატორი გეორქ მოვსესიანი, 1982). „მარტოქვა“ – დიდი ქვა ბედენზე, სოფ. ქსოვრეთის ჩრდილოეთით; „ქვაჯგერა“, ან „ქვაჯგორა“ (ნიში), სადაც იმართება გიორგობა (სოფ. ჯორჯიაშვილი); „ადგილის დედა“ (ნიში) დიდი ქვა (სოფ. აბრამეთი); „დიდი ქვის თავი“ (სოფ. შიხილო).

ამრიგად, ზემოაღნიშნული ისტორიული, ფოლკლორული, ლინგვისტური და ონომასტიკური მასალა ცხადყოფს, რომ ქვემო ქართლის რეგიონი, კერძოდ, ისტორიული გაჩიანის ტერიტორია, ყოველთვის წარმოადგენდა ქართველი ხალხის განსახლების არეალს, სადაც ყოველი საკულტო დანიშნულების ლოდი ქართველთა უძველესი ცივილიზაციისა და წარსულის კუთვნილებაა.

---

ქ. ალავერდაშვილი, ნ. ღამბაშიძე. ქართულ დღეობათა კალენდარი, გვ.110). საინტერესოა ის ფაქტი, რომ „სწორი 21-22 აგვისტოს არის ხოლმე, მეორე სწორი კი დეკ ერთი კვირის შემდეგ ... ვისაც აღთქმული აქვს თეთრები აცვია“ (ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ტ. I, გვ. 94). ისინი ეკლესიას სწირავდნენ ცვილის ადამიანის ფიგურას, რომელსაც თეთრები ეცვა (შდრ. მთვარის ქალღმერთის სელენეს ტანისამოსის თეთრი ფერი). III კვირას „გერის ბოლოს“ მლოცველები მიდიოდნენ სოფ. არბოში, სადაც იგივე წესები სრულდებოდა (ნ. აბაკელია, ქ. ალავერდაშვილი, ნ. ღამბაშიძე, ქართულ დღეობათა კალენდარი, გვ. 111). ვფიქრობთ, თქმაც არ სჭირდება იმას, რომ დღესასწაულის უქმობა აქ მთვარის ფაზებთან არის დაკავშირებული. უფრო ზუსტად, ივ. ჯავახიშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „15-ს იმიტომ არის, რომ მთვარე ამ დროს სრულია, ხოლო სწორზე მთვარე მესამე მეოთხედში, ხოლო სწორის სწორზე მეოთხე მეოთხედში, ანუ მცხრალი იქნება იგი; ერთი სიტყვით სწორის უქმობა მთვარის მეოთხედებზე არის დამყარებული“ (ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ტ. I, გვ. 94-95).

<sup>48</sup> ლ. მელიქსეთ-ბეგის განმარტებით, „აყუდებულ ვეებერთელა ქვებს, დაუმუშავებელს, ანდა ოდნავად დამუშავებულს, საქართველოსა და სომხეთში თურქულად ეწოდება „თიქილ-ტაშ“//„თიქმა-ტაშ“, ხოლო სომხურად „თიქ-ქარ“, რაც აღმართულ ქვას აღნიშნავს და კელტურ „მენჰირ“ (menhir) – ის ექვივალენტს წამოადგენს“ (ლ. მელიქსეთ-ბეგი. მეგალითური კულტურა საქართველოში, გვ. 17).

*Ketevan Kutateladze*

**THE TOPONYMS DENOTING STONE IN KVEMO (LOWER) KARTLI  
(ACCORDING TO THE NAMES OF THE VILLAGES OF TETRI  
TSKARO REGION)**

Summary

Making use of natural stones or stone materials in private life of Georgia is originated from the ancient times. Taking into consideration its shape and form, stone as natural material had not only the function in private life but ritual as well, and was one of the main attributes in the definition of mentality at pre-Christian period. Naturally, the toponyms denoting stone were created in the regions rich with stones, where from the very beginning people gave to it the functions of housing and private life. Some huge boulders were loaded with ritual function.

Kvemo (Lower) Kartli is the most distinguished place with the existence of toponyms denoting stone, the appearing of which we consider to be special geological structure of Algeti river and Khrami river canyons. The most important from them are “Gokhnari Karknali” and “Bedeni Lodovani” in Algeti canyon, “Karknali” near Samhvilde, “Tash-Bashi” in Trialeti region, “Gmirt-Nakveti” originates from stone buildings in Algeti canyon and others.

From the toponyms on Georgian language denoting megalith stones the following names are preserved: “Kva-Gora”, “Kriakhi”, “Lodis Tskaro”, “Kvakatsa”, “Kvajvari”, “Kva-sveti”, “Kviseri”, “Gokhnari”, “Gokhiani”, “Didlodiani”, “Sajvare”, “Kvakrili”, “Kvavnari”, “Nishi”, “Akudebuli Kva”, “Agmartuli Kva”, “Marto Kva” and others. The historical, folk, linguistic and onomastic materials make it clear that the region of Kvemo (Lower) Kartli, especially the territory of historical Gachiani represents the old settlement of Georgian people, where each boulder is the property of the ancient Georgian civilization and past.